

С. С. Марковський,
аспірант, Академія муніципального управління

ОСОБЛИВОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ФОНДУ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

У статті обґрунтовано доцільність використання централізовано-спеціалізованого підходу до організації та функціонування Державного фонду регіонального розвитку в Україні. Розкрито особливості, основні елементи організаційного механізму та можливі результати реалізації даного підходу.

In this article the author argues on expedience of centralized and specialized approach to organization and functioning of the State regional development fund in Ukraine, presents particularities of this approach, key elements of its organizational mechanism and possible outcomes of implementation.

Ключові слова: державна регіональна політика, механізм фінансового забезпечення, фонд регіонального розвитку, суспільна ефективність, централізовано-спеціалізований підхід.

Key words: State regional policy, financing mechanism, regional development fund, social efficiency, centralized and specialized approach.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Законом України "Про державний бюджет на 2012" та чинним Бюджетним кодексом України передбачено створення Державного фонду регіонального розвитку. Однак, незважаючи на багаторічні дебати та численні законодавчі ініціативи, наразі в суспільстві відсутнє чітке одностайне бачення шляхів запровадження цього механізму фінансового забезпечення державної регіональної політики України. Тож доцільним є дослідження можливостей застосування багаторічного успішного досвіду застосування фондів регіонального розвитку в країнах ЄС та інших країнах світу для розв'язання цього важливого державного завдання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Нині ґрунтовні вітчизняні дослідження засад організації і функціонування фондів регіонального розвитку обмежуються здебільшого загальним описом системи формування і реалізації регіональної політики ЄС та вивченням окремих прикладних питань законодавчого регулювання їх впровадження в Україні. У працях зарубіжних дослідників відзначено різноманітність підходів до організації і функціонування фондів регіонального розвитку, однак не дано їх чіткої класифікації.

ФОРМУЛЮВАННЯ МЕТИ СТАТТІ

Метою цієї статті є вибір та обґрунтування використання оптимального підходу до організації та функціонування фонду регіонального розвитку в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Фахівці відзначають високий рівень фактичної централізації державного устрою України, незважаючи на формально значні повноваження місцевих органів самоврядування та виконавчої влади. Основною причиною цього є значні диспропорції регіональних публічних фінансів, через які сучасна державна регіональна політика України нині фактично спрямована на узгодження гетерогенних регіональних інтересів з метою вирішення здебільшого лише найбільш гострих проблем і відносно справедливого перерозподілу державних ресурсів [1; 2, с. 60—79; 3, с. 23—27].

Незважаючи на законодавчі повноваження Верховної Ради України, зокрема у сфері державних фінансів, містобудування, соціально-економічної політики тощо та існування Комітету Верховної Ради України з питань будівництва, містобудування і житлово-комунального господарства та регіональної політики, сучасну систему формування і реалізації державної регіональної політики України фактично очолює Президент України, який головує на Раді регіонів [2, с. 60—79; 4; 5]. Рада регіонів є постійно діючим консультативно-дорадчим органом при Президентові України за участю представників широкого кола зацікавлених сторін, рішення якої закріплюються актами Президента України. До її повноважень належить вироблення узгодженої позиції щодо засад і конкретних кроків формування та реалізації державної регіональної політики, моніторинг виконання актів Президента України, аналіз законодавства України у цій сфері та підготовка пропозицій щодо його вдосконалення, підготовка узгоджених пропозицій щодо врахування у

Таблиця 1. Основні елементи централізовано-спеціалізованого механізму організації Державного фонду регіонального розвитку України

Інституція-елемент	Інтегрований механізм	Відокремлений механізм
Управлінський механізм		
Рада регіонів при Президентові України	Координатор та арбітр для інших елементів механізму	
Кабінет Міністрів України	Координатор та арбітр для органів виконавчої влади у структурі механізму	
Центральний орган виконавчої влади з питань державної регіональної політики (ЦОВВ з ДРП)	Координатор для інших інституцій-елементів	Аудитор і арбітр для окремої установи у своїй структурі та контролер секторних міністерств
Окрема установа у сфері управління ЦОВВ з ДРП або Мінфін	-	Координатор для інших інституцій – елементів
Секторні міністерства	Координатори, аудитори і арбітри для кінцевих користувачів	
Функціональний механізм		
Державна казначейська служба України	Контролер та санкціонер формальної правильності наданих платіжних доручень Автономом, що забезпечує безпосередній рух коштів до кінцевого споживача	
ЦОВВ з ДРП	Автономом, що проводить процедури закупівель	
Окрема установа у сфері управління ЦОВВ з ДРП або Мінфін	-	Автономом, що проводить процедури закупівель Контролер та санкціонер, що здійснює попередній контроль за цільовим використанням коштів
Секторальні міністерства	Контролери і санкціонери кінцевих користувачів у рамках взяття на себе бюджетних зобов'язань Автономом, що надає платіжні доручення Державній казначейській служби України за бюджетними зобов'язаннями	
Кошти	Частина спеціального фонду Державного бюджету України	

проектах законодавчих і нормативно-правових актів інтересів регіонів та специфіки розвитку окремих адміністративно-територіальних одиниць.

Маючи ряд виключних повноважень щодо публічних фінансів, державних закупівель, прогнозування та планування, невід'ємним учасником процесу формування і реалізації державної регіональної політики є також Кабінет Міністрів України [1; 6; 7]. Центральним органом виконавчої влади з питань регіональної політики є Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (Мінрегіон) [8]. Однак конкретні повноваження Мінрегіону у сфері формування і реалізації державної регіональної політики наразі не визначені та конфліктують із повноваженнями правонаступника Міністерства економіки України — Міністерством економічного розвитку і торгівлі України (Мінекономрозвитком) [1; 8; 9].

Законодавство України "Про стимулювання розвитку регіонів", "Про транскордонне співробітництво", Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року та інші акти Кабінету Міністрів України створюють підґрунтя для застосування ряду сталих спеціалізованих механізмів фінансового забезпечення державної регіональної політики. Однак на практиці їх ефективна реалізація унеможливується відсутністю системного підходу та браком чітких практичних механізмів [2, с. 60—79].

Нині до загальних механізмів фінансування реалізації державної регіональної політики належать численні цільові бюджетні програми, понад 30 видів міжбюджетних трансфертів, а до специфічних — автоматичні дотації вирівнювання та запроваджені з 2005 року субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на соціально-економічний розвиток регіонів та угоди щодо регіонального розвитку на виконання Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року. Однак перші відзначалися щорічним переглядом механізму організації і функціонування, а другі поки що підписані лише із незначною кількістю регіонів. Отже, можна відзначити наявність досить фрагментованого досвіду у відповідній галузі [1; 2, с. 60—79; 10].

Порівняння викладених вище характеристик системи формування та реалізації державної регіональної політики України, стану її загального і регіонального розвитку із відповідними показниками деяких інших країн свідчить про доцільність застосування централізовано-спеціалізованого підходу до організації та функціонування фондів регіонального розвитку [11, с. 47—52; 12; 13; 14; 15; 16]. На користь його застосування свідчать: фактичний державний устрій, фактичне спрямування державної регіональної політики на справедливість, Індекс сприйняття корупції, Індекс якості публічних інституцій Всесвітнього економічного форуму, очікувані обсяги та структура джерел наповнення фонду, рівень соціально-економічного розвитку та конкурентоспроможності країни тощо [1; 10; 11; 17; 18; 19, с. 49; 20, с. 18—22; 21; 22]. Проте вивчення наведених вище показників не дало відповіді, чи має провідна інституція — елемент механізму організації і функціонування Державного фонду регіонального розвитку України — належати до вже усталеної системи реалізації державної регіональної політики чи бути організаційно відокремленою.

Іншою доцільною альтернативою може бути децентралізовано-деконцентровано-спеціалізований підхід, на користь якого свідчать показники диспропорцій соціально-економічного розвитку, законодавчо закріпленій державний устрій та кількість регіонів, досвід функціонування специфічних механізмів фінансування державної регіональної політики тощо [1; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 19, с. 49; 22]. На протигагу централізовано-спеціалізованому підходу, що передбачає розподіл компетенції із загального управління між центральними органами виконавчої влади і використання загального бюджетного механізму, децентралізовано-деконцентровано-спеціалізований підхід передбачає делегування значних повноважень органам місцевого самоврядування та спеціальним партисипативним інституціям.

Водночас централізовано-спеціалізований підхід дозволяє забезпечити значне підвищення адміністративної спроможності центральних органів виконавчої влади, високу оперативність і точність функціонального механізму, завдяки функціонуванню управлінської вертикалі мінімізувати ризик, явні та приховані горизонтальні конфлікти, а завдяки все-таки обмеженій просторовій деконцентрації і порівняно простішій структурі комунікацій — ризик браку людських ресурсів. Однак актуальними все ще залишаються ризики надмірного домінування державної влади над регіональними громадами, посередня загальносуспільна ефективність у сфері фінансового забезпечення державної регіональної політики та неспроможність органів публічної влади вільно конкурувати на ринку людських ресурсів [23].

Посилення ролі окремого центрального органу виконавчої влади з питань регіональної політики дозволить також підвищити суспільну ефективність Державного фонду регіонального розвитку завдяки забезпеченню її пріоритетності перед секторальними політиками та концентрації людських ресурсів. На додаток до цього виокремлення провідної інституції — елемента механізму організації і функціонування фонду — дозволить зменшити конфлікт інтересів, потребує більш складної нормативно-правової бази та часу для її впровадження.

Зазначене свідчить про доцільність вибору централізовано-спеціалізованого підходу до організації та функціонування Державного фонду регіонального розвитку в Україні. Зіставлення цього підходу із існуючою системою реалізації державної регіональної політики, основними положеннями чинного законодавства показали, що в Україні можливе використання як інтегрованого, так і відокремленого її варіантів (табл. 1) [1; 2, с. 60—79; 5; 6; 8; 9; 7; 10].

У табл. 1 відображено основні інституції-елементи структурно-функціональної моделі побудови фондів регіонального розвитку, яка складається із фінансових ресурсів та інституційних елементів у складі функціонального та управлінських складових механізмів, що виконують відповідно функції безпосереднього здійснення платежів та управління. Інституційні елементи обох складових механізмів можуть також виконувати функцію реалізації, що полягає у прийнятті та впровадженні рішень щодо кінцевого використання фінансових ресурсів. Взаємозв'язки між інституційними елементами визначаються їх компетенцією: у складі функціональної складової автономно приймає рішення про використання коштів, контролер здійснює попередній і поточний контроль, санкціонер вживає заходи за результатами контролю; у складі управлінської складової координатор створює умови для реалізації інших компетенцій і може за певних умов змінювати рішення інших інституційних елементів, аудитор здійснює наступний контроль, а арбітр вживає заходи за результатами наступного контролю та розв'язує конфлікти у межах своїх повноважень. Інституційні елементи та підконтрольні їм фінансові ресурси у цій моделі класифікуються, перш за все, відповідно до рівнів концентрації та централізації, а також секторальної спеціалізації.

Серед можливих особливостей застосування в Україні централізовано-спеціалізованого підходу можна виділити необхідність участі Мінфіну та Кабінету Міністрів України для залучення до фонду позикових коштів і цільового фінансування та Мінекономіки — для проведення державних закупівель. Однак при цьому здійснення Мінфіном попереднього контролю при здійсненні виплат буде дублювати повноваження підзвітного йому Держказначейства і може бути доцільним лише у разі посиленої конфліктності між іншими залученими органами виконавчої влади.

Відповідно до Закону України "Про державні закупівлі" та процедури закупівель ЄС та Світового банку, можливим є централізоване проведення закупівель за кошти Державного фонду регіонального розвитку генеральним замовником, який є органом публічної влади, відповідальним за організацію і проведення процедур закупівель в інтересах одного чи декількох замовників на основі рамкової угоди, укладеної між останніми та постачальниками [6; 24, с. 13—15; 25, с. 22]. При цьому рамкова угода визначає загальні умови майбутніх контрактів, що можуть встановлюватися оновленою Державною стратегією регіонального розвитку до 2015 року, а за замовниками — секторними міністерствами — залишаються компетенції аудитора і арбітра цільового та ефективного використання коштів.

Доцільність запровадження саме централізовано-спеціалізованого підходу підтверджується результатами експертного опитування, що було проведене у 2011 році шляхом розповсюдження опитування на паперових носіях та за допомогою он-лайн програмного забезпечення "Квік Сервейз". У його ході респондентам було запропоновано по 16 питань у чотирьох секціях, які стосувалися основних релевантних характеристик респондентів, оцінки передумов впровадження Державного фонду регіонального розвитку в Україні, окремих варіантів його організаційного механізму та параметрів діяльності. В опитуванні взяли участь 74 респонденти, з яких 22% — представники органів місцевого самоврядування, 14% — центральних і вищих органів виконавчої влади, 12% — місцевих органів виконавчої влади

(загалом 48% респондентів належать до представників органів публічної влади), 24% — науково-дослідних установ та громадських організацій і 28% — представники інших видів діяльності. Результати опитування були консолідовані за допомогою Квік Сервейз та проаналізовані за допомогою засобів "Майкрософт Ексель".

Таким чином, опитування показало, що серед респондентів переважають думки про посереднє усвідомлення центральними органами виконавчої влади необхідності забезпечення сталого регіонального розвитку, недостатню їх здатність до співпраці, бажане або необхідне залучення вузьких галузевих фахівців для забезпечення цільового використання коштів та їх певний брак в органах публічної влади, досить високу мотивацію до співпраці регіональних еліт, що свідчить на користь доцільності застосування саме централізовано-спеціалізованого підходу.

Опитування також показало, що Державний фонд регіонального розвитку в Україні навряд чи зможе досягти високих показників залучення міжнародних, приватних та місцевих коштів для реалізації соціально значимих проєктів. Їх частка навряд чи перевищить 20% вартості профінансованих проєктів. Оскільки економічна віддача від таких проєктів досягається у середньому та довгостроковому періоді і є важко вимірюваною, можна сказати, що в короткостроковому періоді основним фокусом діяльності Державного фонду регіонального розвитку має бути підвищення операційної спроможності інституцій-елементів і кінцевих користувачів та забезпечення високого рівня цільового використання коштів. На думку більшості респондентів, для досягнення останнього пріоритету найбільш прийнятними є спеціалізовані підходи, в яких присутня окрема провідна інституція-елемент із компетенцією контролера та статусом щонайменше центрального органу виконавчої влади. Навіть застосування централізовано-деконцентрованого підходу або виокремлення провідної інституції-елемента — об'єкта контролю — із загального механізму державного управління дозволить значно посилити фінансову дисципліну.

За результатами опитування, розроблення повноцінної нормативно-правової бази запровадження Державного фонду регіонального розвитку в Україні потребуватиме щонайменше один-два роки, а то і більше трьох років, а перегляд механізму його організації і функціонування має відбутися через 3—5 років. Подібний підготовчий та робочий періоди дозволять забезпечити передавання досвіду доступними фахівцями, опрацювати і впровадити цілісну нормативно-правову базу та одночасно синхронізувати зусилля із ЄС, де діють семирічні цикли формування і реалізації регіональної політики.

Законодавче закріплення розробленої запропонованого механізму побудови Державного фонду регіонального розвитку в Україні дозволить підвищити його сталість, незважаючи на кадрові зміни у вищих органах державної влади. Для подальшого практичного його застосування необхідна також деталізація процедури діяльності цього фонду у актах Кабінету Міністрів України, погоджених Радою Регіонів.

ВИСНОВКИ

Сучасна державна регіональна політика України спрямована на узгодження гетерогенних регіональних інтересів для нейтралізації переважно короткострокових загроз на тлі значних регіональних диспропорцій, що зумовлюють фактичну централізацію державного устрою. Систему реалізації державної регіональної політики фактично очолює Президент України, а серед органів виконавчої влади провідну роль відіграють Мінрегіон та Мінекономрозвиток. Фінансове забезпечення відповідної політики здійснюється за допомогою численних бюджетних механізмів та автоматичних дотацій вирівнювання загального призначення, а запроваджені з 2005 р. специфічні механізми вирізняються несталістю.

За таких умов для запровадження Державного фонду регіонального розвитку доцільним є використання централізовано-спеціалізованого підходу, який передбачає загальний бюджетний функціональний механізм, оперативну координацію залучених секторних органів виконавчої влади і проведення процедур закупівель за допомогою окремої установи у сфері управління центрального органу виконавчої влади з питань державної регіональної політики. Подібний підхід може бути поєднаний з існуючими механізмами співпраці України і ЄС, узгоджується з чинними вітчизняними та іноземними правилами закупівель. Його застосування має забезпечити цільове використання коштів та набуття операційної спроможності завдяки мінімізації конфліктів інтересів, залученню секторних фахівців, стимуляції обміну досвідом та поліпшення координації діяльності центральних органів виконавчої влади.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Для більш точного оцінювання суспільної ефективності використання запропонованого підходу необхідно надалі досліджувати досвід інших країн світу для його адаптації до вітчизняних особливостей. Також важливим є поглиблений аналіз взаємозв'язків фондів регіонального розвитку із системою формування державної регіональної політики.

Література:

1. Бюджетний кодекс України, кодекс [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-17>
2. Конкурентоспроможність територій: практ. посіб. / А. Ткачук, В. Толкованов, С. Марковський [та ін.]. — К.: Легальний статус, 2011. — 252 с. іл. — Бібліогр.: с. 239—251.
3. Позиційний документ / Проект "Підтримка сталого регіонального розвитку в Україні". — 2009. — 102 с. [Електронний ресурс]: — Режим доступу: http://www.ssr.org.ua/content/ukr/prjdosc/position_paper_ua.pdf
4. Постанова Верховної Ради України "Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України шостого скликання", постанова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4-17>
5. Указ Президента України "Про раду регіонів" № 533/2010 від 09.04.2010, наказ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/10849.html>.
6. Закон України "Про здійснення державних закупівель", закон [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2289-17>
7. Закон України "Про Кабінет Міністрів України", закон [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2591-17>
8. Указ Президента України "Про затвердження Положення про Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України" № 633/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/13647.html>
9. Указ Президента України "Про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України" № 634/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/13648.html>
10. Закон України "Про державний бюджет на 2012 рік", закон [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4282-17>
11. Державний комітет статистики України, офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
12. Марковський С.С. Фонди регіонального розвитку як механізм фінансового забезпечення реалізації державної регіональної політики / С.С. Марковський // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія "Управління". — 2011. — № 2. — С. 370—377.
13. Abravanel M., Pindus N., Theodos B. et al. Evaluating community and economic development programs. A literature review to inform evaluation of the new markets tax credit program, The Urban Institute Metropolitan Housing and Communities Policy Center, September 2010, 114 p. (95) Economics [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.cdfifund.gov/docs/nmtc/2010/NMTC_Lit_Review_09-08-10.pdf.
14. Analysis of EU regional policy, офіційний веб-сайт European Commission, DG Regi [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ec.europa.eu/regional_policy/information/evaluations/index_en.cfm.
15. Background papers Benchmarking Regional Policy in Europe Conference, 2nd International Conference, Riga, 24-26 April 2005 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.eprc.strath.ac.uk/benchmarking2/conf_papers.cfm.
16. Regional Development Policies and Programs of the U.S. Federal Government, San Jose State University Department of Economics [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.sjsu.edu/faculty/watkins/usreg.htm>
17. CIA World Fact Book, офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>
18. OECD: Statistics from A to Z, офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.oecd.org/document/0,3746,en_2649_201185_46462759_1_1_1_1,00.html
19. Regional governance in the context of globalisation: reviewing governance mechanisms & administrative costs. Administrative workload and costs for Member State public authorities of the implementation of ERDF and Cohesion Fund, SWECO International, 2010, 85 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/2010_governance.pdf?bcsi_scan_134AC0A7F1E2510F=0&bcsi_scan_filename=2010_governance.pdf
20. Schwab K., Sala-i-Martin X, Dervis K, Hausmann R., Bascunan P.L. and Pangestu M.E. The Global Competitiveness Report 2010—2011. — Geneva: World Economic Forum, 2010. — 516 p.
21. Transparency international, policy and research, офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi.
22. World Bank: World data bank, офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://data-bank.worldbank.org/ddp/home.do>.
23. Терлецька Н.М., Лук'ян О.В. Модель організації державної служби: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії / Н. М. Терлецька, О. В. Лук'ян // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Державне регулювання. — 2011. — № 1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchtei/2011_1/zmist.html
24. Посібник із закупівлі за позиками Міжнародного банку реконструкції та розвитку та кредитами Міжнародного агентства з розвитку. Офіційний переклад / Ексімбанк. — 2006 — 52 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.eximb.com/img/app_links/442.pdf.
25. Практичний посібник з контрактних процедур для зовнішніх заходів ЄС / Проект сприяння сталому регіональному розвитку. — К.: 2008. — 128 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ssr.org.ua/content/ukr/tools/prag_2008_ua.pdf.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2012 р.